

BISTVO IN TIPOLOGIJA INTELEKTUALCA

BORIS VEZJAK

Povzetek

V prispevku poskušam redefinirati osrednje vprašanje o bistvu intelektualca, kaj in kdo točno je po svoji definiciji, nato pa se sprašujem, kaj ali kdo je v slovenskem družbenem prostoru. Razvijam svojo tipologijo štirih razmeroma heterogenih vrst intelektualca (izobrazbeni, znanstveni, progresivni in humanistični) in znotraj ponujene taksonomije dodatno opozarjam na spregledano družbeno vlogo intelektualca kot dejavnega državljana. Ugotavljam, da so naloge intelektualcev tudi zagotavljanje in skrb za javno rabo uma in skrb za deliberacijo o ciljih skupnega življenja, ravnanje v dobro vseh in dajanje zgleda v družbi s svojo privrženostjo racionalnosti. Na koncu zaključim, da je intelektualec nekdo, ki bistveno sodeluje v postopkih sprejemanja skupnih odločitev, opozarja na napake in prehitre sklepe, predsodke in pravice, sovražni govor in diskriminatorne obravnave, s čimer afirmiram predvsem tip progresivnega in humanističnega intelektualca.

Boris Vezjak je profesor filozofije na Univerzi v Mariboru; e-pošta: vezjak@yahoo.com.

V okvirih Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012 so na ulicah mesta Maribor več mesecev izvajali performans z naslovom Intelektualne kurbe. Kot so pojasnili ustvarjalci, so želeli opozoriti na problem mladih intelektualk, ki se po končanem študiju znajdejo na zavodu za zaposlovanje in nimajo dohodkov.¹ Kurbe imajo zaposlitev, so dejali avtorji, mlade intelektualke je nimajo. Zato so se dolge mesece v separejih pohorskih gondol, prenesenih na ulice v središče mesta, sodelujoče »intelektualke«, predvsem diplomantke različnih smeri in izbrane po naključju, pogovarjale s svojimi klienti o literaturi, filozofiji, psihoanalizi ... Za opravljeno delo so od strank prejele denarno plačilo.

Projekt, eden udarnejših znotraj Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012, je bil zelo uspešen, tudi medijsko odmeven. Kritični performans je odprl zadrego statusa slovenskih intelektualcev in njihove usode na humoren, a tudi kritičen način. Ne glede na svojo vrednost in (ne)posrečenost je znova zastavil vedno vročo aluzijo: kako je ovrednoteno mesto intelektualca v družbi? So stopnje antiintelektualizma ali vsaj nizke vrednosti intelektualnega dela nekaj, kar od nas terja neposredno prostituiranje, ko utegnejo mnogi izobraženci ostati (in že ostajajo) brez službe? Ali pa smo to stanje že dosegli?

Kontrast »intelektualnega dela« v primerjavi s »fizičnim delom« v naslovu omenjenega performansa, v katerem se v nemogočem razmerju srečata sublimnost in profanost, meri le na eno izmed koncepcij intelektualca. Avtorji se niso želeli poigrati z žaljivo metaforo na račun intelektualcev kot takih, kot bi lahko kdo pomislil na prvi pogled. Ne, ta jim predstavlja in se omejuje zgolj na »izobraženca«, zato je v svoji asociativnosti tudi sam kulturni dogodek moral naleteti na spodletlost. Toda v tej neujemljivosti in hkratni presežnosti pomenov pojma »intelektualec« se že osredinja ena od osnovnih težav v javni percepciji, razumevanju in pripisu vloge in nalog. V prispevku se zato osredinjam na vprašanja, kaj in kdo točno je intelektualec po svoji definiciji in kaj ali kdo je v slovenskem družbenem prostoru, kako figurira kot intelektualec in kaj ga naredi takega. Razvijam svojo tipologijo njegovih štirih razmeroma heterogenih vrst (izobrazbeni, znanstveni, progresivni in humanistični) ter znotraj ponujene taksonomije različnih tipov opozarjam na vlogo intelektualca kot dejavnega državljana.

Kdo je slovenski intelektualec?

V preteklih javnih zapisih sem večkrat kritiziral nenavadni molk slovenskih družboslovcev in humanistov ob številnih ključnih družbenih procesih in dogodkih, konkretnje od leta 2004; morda je moja kritika že zavezana heterogenemu razumevanju tega, kaj bi intelektualci morali početi.² Povezal sem ga predvsem z vzponom populizmov in radikalne neoliberalne ideologije, se pravi zadreg v javnem nastopanju, ko akterji hitro postanejo tarča umazanih diskreditacij. Seveda obstajajo tudi pohvalne izjeme in protestniško gibanje konec leta 2012 in na začetku leta 2013 je predstavilo nekoliko dejavnejšo vlogo v okviru akcij alternativnih gibanj. Toda v splošnem ne moremo zanemariti niti splošnega šolskega vidika, zakaj postajamo antiintelektualna družba: šolski sistemi so s kurikulumi in kulturnimi obrazci sami poskrbeli za vedno večje odmerke antikritičnosti, konformnosti in egoističnega karierizma. Dekani slovenskih fakultet svoje študente velikokrat radi nagovarjajo s »prihodnjimi intelektualci«. Paradoks je zato tudi nesomernost: če je vsak študent potencialno prav to, so na koncu svoje študijske in profesionalne poti javno vlogo pripravljene sprejeti res maloštevilni.

Eno resnejših vprašanj v kontekstu razprav o statusu javnega intelektualca bi moralo biti, ali je trenutna zelo resna in skrb vzbujajoča socialna in ekonomska situacija v Sloveniji in širše nujno povezana s statusom, z močjo in vplivom javnih intelektualcev ter na kakšen način ju lahko povežemo. Ali s svojim mnenjem sploh kako vplivajo na socialno situacijo in na katere načine se to izraža? Bi lahko celo rekli, da so v političnem parlamentarnem sistemu za dvig avtoritarnega režima v neki državi, kršitve človekovih pravic, ogrožanje javnega šolstva in slabitev moči javne besede soodgovorni prav oni? Kakšna je njihova javna moč pri nas, kdo so in ali je njihov vpliv morda precenjen?

To je le nekaj vprašanj, ki so se spontano odprla tudi ob nedavno sprejetih rigoroznih varčevalnih ukrepih. Še akutneje so se razprla zaradi dejstva, da so med prvimi žrtvami zadnjih radikalnih rezov v sredstva za visoko šolstvo in znanost prav oni sami – če vzamemo, da večinoma prihajajo iz akademskih in šolskih vrst. Neodvisni sindikat delavcev ljubljanske univerze (NSDLU) in Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije (Sviz) sta leta 2012 v javnem pismu zaradi ogrožanja področij izobraževanja, visokega šolstva, znanosti in kulture spregovorila o »brezobzirnem antiintelektualizmu« in frustracijah, ki izvirajo iz »želje po moči«. ³ Pri tem poudarjata, da se univerzam jemlje »prav njihova svoboda mišljenja in krni njihovo osnovno poslanstvo: ustvarjati kritične in misleče ljudi«. Če kaj, potem je razmislek o vlogi javnega ali akademskega intelektualca pred tako rekoč ultimativnim izzivom: na preizkušnji so on sam, zanj značilna moč, posredno tudi eksistenca. In če so imeli sindikati v svoji oceni prav, je to še en zelo dober razlog za besedo in dejanja, kajti njihov nasprotnik je jasen: antiintelektualizem oblasti, ki napada svobodo mišljenja in ustavlja kritičnost mislečih ljudi.

Če imamo v mislih akademske, tj. univerzitetne delavce, potem se danes zdi, da se je vest akademikov kot javnih delavcev znašla v krizi. Medtem so bili pred kakimi sto leti akademiki odgovorni za iskanje resnice in je bila ta v funkciji javnosti, njihova moralna zaveza pa, da ostajajo njeni zvesti sledilci, se danes vloga zaposlenih na univerzi pojmuje drugače. Javni interes akademikov ni več jasno artikuliran, specializacija znanja je opravila svoje, občutek za delovanje v skupno dobro se je izgubil. Akademiki več ne čutijo, da bi morali slediti družbenih gibanjem, prej delujejo konservativno in skrbijo za svoje vrtičke. Said (2002, 25) ogorčeno ugotavlja, da je danes skorajda strašljivo opazovati svet akademskega intelektualnega diskurza, ki je postal zadušljivo hermetičen, žargonsko zategnjen in nepripravljen na boj s svetom javnosti okoli njega. Said hkrati v istem članku resignirano ocenjuje, da so akademiki zapečateni v svoj svet znanstvenega žargona, brez stika z zunanostjo, četudi končuje svoj pogled bolj optimistično v luči aktualnih družbenih gibanj, globalnih trendov neenakosti in revščine ter stisk ljudi, zaradi katerih vsaj nekateri akademiki odpirajo oči.

Tierney (2004) meni, da sodobni akademiki niso zasebni intelektualci s svojo sinekuro in brez javne odgovornosti, podobno piše tudi Rorty (1998, 82), ko pred dobrimi petnajstimi leti zatrdi, da so vse univerze, ki so vredne svojega imena, postale tudi središča družbenega protesta. Če bi ameriške univerze, še dodaja, prenehale biti taka središča, bi izgubile samospoštovanje. Danes se morda ponekod bližamo spoznanju, da so ga res.

Akademiki so odgovorni do javnosti; najočitneje je, da se morajo udeleževati javnih razprav o družbenih dilemah. Njihova vloga je, če uporabim Saidov opis

(2002, 20), da dialektično izzivajo in spodbijajo vsiljeni molk in normalizirano tišino nevidne oblasti, kjerkoli in kadarkoli je to mogoče. Naloga in dolžnost akademikov je, da nastopajo v javnih razpravah in da, v želji po boljšem svetu, izzivajo ideologije, ki so namenjene prikritju odnosov oblastnikov in zavirajo legitimne družbene proteste.

Enega od načinov, kako prešteti intelektualce, ponuja vpogled v to, kdo je za takega razglašen ali imenovan. Eden od načinov, kako pogledati, kdo je intelektualec v Sloveniji, pomeni pogledati, kdo je za takega imenovan v slovenskih medijih. Pravzaprav je težko najti drug uporaben kriterij: biti intelektualec ni stvar samorazklica, temveč afirmacije s strani družbe in posledično prezentacij v javnosti, stroki in množičnih medijih. Metodologija štetja je preprosta. Poglejmo, kdo je bil eksplicitno prepoznan za »slovenskega intelektualca« v osrednjem slovenskem dnevniku *Delo* v obdobju približno zadnjih štirih let (med datumoma 1. 1. 2010 in 1. 12. 2013), pri čemer sem upošteval vse časopisne članke, vključujoč tudi priloge, in pri tem sledil temu, kako ta označevalec markira vsebino samega pojma.⁴

V omenjenem časovnem obdobju se oznaka konkretno rabi za naslednje osebnosti: Nedo Pagon, Slavoja Žižka, Josipa Vidmarja, Jožeta Pučnika, Vekoslava Grmiča in Franceta Cukjatija. V vseh primerih, razen zadnjem, je pripis avtorski in zadeva presojo novinarja, medtem ko je Cukjatija za »slovenskega intelektualca« poimenoval svet stranke SDS, o čemer časopis le poroča.

Če izločimo zadnjo omembo kot najbrž politično obarvano (Cukjati je ne nazadnje bil politik) in poročevalsko, lahko takoj ugotovimo troje: število novinarskih omemb je silno majhno (pet), po profilu pa se vse nanašajo na izobražence družboslovnega in humanističnega profila (dva sociologa, filozof, literarni kritik, teolog). In tretjič, kar ni nujno bistven podatek: samo dva od imenovanih sta še živa, druge omembe se nanašajo na pomembne osebnosti iz zgodovine.

Čeprav so motivi in razlogi, zakaj je nekdo označen za slovenskega intelektualca, lahko zelo različni, v tem primeru pa so v celoti stvar presoje novinarjev, naj navedem kontekste za omenjene: pri Nedi Pagon je to podelitev Schwentnerjeve nagrade za življenjsko delo, pri Slavoju Žižku javno soočenje in razprava s tedanjim prvakom politične stranke Zares in njegovim prijateljem Gregorjem Golobičem v Ljubljani, omembe preostalih treh pa so sporadične in njihov kontekst ne prispeva k pojasnitvi, s čim so si zaslužili omenjeni pridevnik. Sintagma »slovenski intelektualec« nesporno prinaša višje postavljeno kvalifikacijsko zahtevo in s pridevnikom »slovenski« ustvarja manjši nabor od »običajnih« intelektualcev, za katere pridevnik ni rabljen. Vendar je vseeno presenetljivo dvoje: kako malo osebam je pripisana sintagma in morda tudi profilu ljudi, ki jim je.

Moč javnega intelektualca

Pojem javnega intelektualca – če ga nekoliko zožimo na eno izmed najpogosteje rabljenih kvalifikacij – je v kulturnih razmerah in razmerjih slovenstva problematična kategorija, toda tudi drugod ni nič bolje. Že njegova identifikacija je eno najobupnejših dejanj, kar jih lahko poskušamo storiti: kdo lahko prepričljivo našteje deset najvidnejših slovenskih intelektualcev in kaj je pri tem vzel za merilo?

Videli smo celo, da časopisu *Delo* v skoraj štiriletnem obdobju ni uspelo navesti več kot pet imen. In če jih že lahko naštejemo, kakšna je bila, denimo, njihova odzivnost ob uvajanju številnih varčevalnih ukrepov, še posebej ob drastičnem krčenju

sredstev za vzgojo in (univerzitetno) izobraževanje z vsemi nesporno katastrofalnimi posledicami? Težko se je izviti z izgovorom, da je to naloga nekoga drugega, na primer vodstev univerz in sindikatov, še zlasti, če z njihovim delovanjem nisi zadovoljen. Lahko bi kdo oporekal, da naloga intelektualca pač ne more biti, da komentira prav sleherno dogajanje, da je ta zahteva previsoka. Ameriški pravnik in ekonomist Richard Posner v razvpiti knjigi *Public intellectuals* poskusi podati tako definicijo (2001, 2): »Intelektualec je nekdo, ki ustvarja mnenje izobražene javnosti glede vprašanj političnega in ideološkega značaja.«

Pozneje v svoji knjigi opredelitev variira in pove, da intelektualec piše za (ali nagovarja) splošno javnost, ki je širša od akademskega ali posebnega občinstva, in sicer o »javnih zadevah«, torej o političnih stvareh v najširšem pomenu besede. Njegova definicija izloči nekatere sloje intelektualcev, na primer akademike v njihovih »omejenih« akademskih razpravah, tudi tiste, ki ne pišejo veliko (kriterij količine), ali tiste, ki pišejo za posebno občinstvo, denimo, poljudne članke o znanosti.

Intelektualec se verjetno ne naredi le sam, za takega ga lahko naredijo drugi. Toda k temu prispevajo strukturni elementi, to je mehanizmi, po katerih civilna družba ali akademska skupnost sama dojema svojo moč in logiko delovanja ter si podeljuje legitimnost. Ker to ne postaneš z gesto samodeklaracije, so taki mehanizmi prepoznanja nujni konstitutivni moment vzpostavitve njegove družbene funkcije, ki lahko, iz različnih razlogov, tudi umanjka. Vprašanje je torej, koliko etablirana akademska skupnost prispeva ali prepozna težo in vlogo kritičnosti svojih posameznih članov, jo spodbuja in od njih ne zahteva le pehanja za strogo akademskimi rezultati.

Naslednji element je kulturni: javni intelektualec lahko deluje le, če so njegove ideje, spoznanja in dejanja medijsko in družbeno ustrezno prezentirani. Njegova vpliv in moč sta zelo, morda celo najbolj, odvisna od tovrstne navzočnosti, ne le od javnega nastopanja. Težko si predstavljamo figuro intelektualca, ki jo mediji ignorirajo, jo morda smešijo ali cenzurirajo, ali mu celo okolje ali množica odrekata kakovost in merodajnost presoj – morda tudi na podlagi diskvalifikacij. Toda v istem opisanem medijskem filtru tiči nevarna past: pomislimo, da družba in mediji zdrsnemo v populizem in tabloidnost, kar se pravzaprav dogaja tudi v Sloveniji. Dobili bomo naslednjo situacijo: če so bistveni elementi za konstituiranje podobe javnega intelektualca medijska prispeva, tehnike in oblike prezentacij, bodo mediji soustvarjali tudi njegove karikaturne podobe, spreminjali vsebino ali izbirali med posamezniki, ki si tega imena ne zaslužijo, so pa »medijsko« zanimivi.

Medijska odgovornost je zato tu nepopisno velika in lahko odločilno prispeva k dekonstituciji (in destrukciji) moči intelektualcev in vpliva njihovih stališč, interpretacij ali dejanj. Ko torej ocenjujemo strukturni in kulturni moment v konstituciji slovenskega intelektualca, sta ob domnevi, da je njegova družbena vloga šibko prezentirana, oba občutno prispevala k manjšanju njegove moči in vloge. Sistemsko mesto akademskih je tako, da v ničemer ne spodbuja in nagrajuje družbenega delovanja profesorjev na univerzah in drugih delavcev. Spet drugi verjamejo, da je sleherno stališče, ki presega omejeno področje njihovega strokovnega ukvarjanja in odgovarja le na strokovne dileme tega področja, depasirani aktivizem. Večina, celo mimo omenjenega radikalnega poziva k zapiranju v slonokoščeni stolp znanosti, ne čuti niti najmanjše potrebe, da bi delovala javno; svoje siceršnje ogromno nezadovoljstvo in jezo omejuje le na priložnostni klepet ob kavi.

Ob popolni politični in ideološki razklanosti našega medijskega prostora so zanimive tudi izbire »dopuščanja k besedi«, kar je domena novinarjev in njihovih urednikov. Tako rekoč ni intelektualca, ki bi enakopravno nastopal v »levih« in »desnih« medijih – kar pomeni, da so ti priljubljena tarča generiranja novih in novih ideoloških sovraštov. Ne gre le za to, da je intelektualna srenja v sebi razklana (ne nazadnje se je za tiste desne proveniencije v Sloveniji že zdavnaj prijel poseben izraz »razumniki«), ampak k takim delitvam dodatno prispevajo prav mediji sami.

K temu je treba prišteti dejstvo, da so izbire v medijih včasih prav bizarno ozke, omejene na pojavljanje nekaterih osrednjih figur, o katerih časopisi in drugi domnevajo, da so zanimiva tržna niša, ki pritegne pozornost bralcev, medtem ko vsebina in argumentacija večkrat nista tako pomembni. Vse to so podrobnosti, ki močno demotivirajo ravnanje akterjev.

Štirje tipi intelektualca

Definiranje intelektualca se suče okoli preozkega ali preširokega opisa in še zdaleč ni zadovoljivo. Včasih se zdi, da se omejuje na javno angažirane publiciste, esejiste in kritike: videli smo, da predvsem na tiste, ki ponujajo humanistično znanje. Ob javnem premisleku, ki se zdi nujen za kvalifikacijo v intelektualca (udeležba v zadevah političnega, družbenega ali znanstvenega pomena in prej omenjena medijska prezenca), obenem ostaja odprto, kam umestiti vse, ki delujejo v akademskih vodah in razpravljajo o stvareh le z vidika svojega predmetnega področja. Ne do konca odgovorjeno ostaja vprašanje mesta vrednot in splošnih idej, na katere se intelektualca naslanja: je nabor ključnih vprašanj, o katerih razpravlja (družbena ali kakšna druga podoba sveta, politične in ekonomske okoliščine, šolski ali izobraževalni sistem, pravo, svoboda in človekove pravice itd.) tisti, ki ga definira v njegovi držji in mestu? Je to morda nabor vrednotnih orientacij, ki jih zagovarja, oziroma njegova družbena vloga in odgovornost, morda državljanski pogum, pravičnost in poštenost? So vrednote, vsebina in morda metoda nujni ali zadostni pogoji, da nekdo figurira kot intelektualca?

Na podlagi nekaterih parametrov (javni vs. nejavni, akademski vs. neakademski) bi lahko poskusili intelektualce uvrstiti v štiri kategorije ali razrede: A, B, C in Č.

V prvi ali A-razred spadajo vsi intelektualni »delavci«, ki jih je že Gramsci opisal kot »tradicionalne intelektualce« in z njimi meril na učitelje, duhovnike in državne uradnike.⁵ Intelektualci so hkrati izobraženci v najširšem pomenu besede, diplomanti, magistri, doktorji znanosti. Ta kategorija je sicer najširša in zajema največji razred ljudi; zanj je značilno, da pade zunaj registra koncepta »javnega intelektualca«, kajti omenjeni ne kažejo nobene posebne potrebe po nastopanju v javnem življenju ali vključevanju vanj. Recimo tej kategoriji »izobrazbeni intelektualca«: po marsikateri definiciji bi tak sploh ne bil intelektualca v polnem pomenu besede.

V drugi ali B-razred in vse naslednje spadajo vsi, ki s svojo dejavnostjo nastopajo javno. Javni intelektualca tega tipa figurira kot izobraženelec svojega področja in uporablja ustrezno znanje, npr. iz prava, filozofije, sociologije, ekonomije, zgodovine in drugih ved, tudi naravoslovnih, vendar ne naslavlja le svojih profesionalnih kolegov, temveč govori, piše in nastopa v javnosti, da bi svoje znanje ustrezno promoviral. Pri tem ostaja znotraj discipline, ki ji pripada, njegove razlage pa ne presegajo tega območja in so predvsem omejene na angažma, intervencije in nastope, za katere je zaprosen. Intelektualci nastopajo predvsem kot znanstveniki, kot

akademiki in hkrati pretežno na poziv javnosti, kolikor je ta izražen, npr. v medijskih intervjujih in med odgovarjanjem na novinarska vprašanja. V tem razredu je običajno več znanstvenikov iz naravoslovnih ved, ki se običajno težje odločajo za povezovanje disciplin, vendar ne nujno. Recimo tej kategoriji »znanstveni intelektualec«; zanj je značilno, da poskuša promovirati svoje znanje.

V tretji ali C-razred štejemo intelektualce, ki govorijo, pišejo in nastopajo javno ter zunaj strokovnih krogov z znanjem svojega predmetnega področja ali discipline, ki ji »epistemsko« pripadajo, vendar svoje znanje povezujejo s širšim kulturnim, družbenim in političnim dogajanjem po svetu in v družbeni sferi. Svoje področje poskušajo umestiti v širši prostor javno artikuliranih razprav, premišljajo in raziskujejo učinke svojega področja, še zlasti z vidika družbenega napredka in razvoja. Zanje je značilno, da so pripravljeni zapustiti svoje področje strokovnega dela in ga nadgraditi z drugimi ali vsaj ravnajo iz prepričanja, da je javno delovanje nujno. Recimo tej kategoriji »progresivni intelektualci«, pri čemer izraz progresivnost nakazuje njihovo ambicijo prispevati k razvoju in dobrobiti družbe, iskanju sinergij in novih sintetičnih interdisciplinarnih rešitev, ob tem pa imajo v mislih pozitivno obrambo stališč lastne stroke in vselej tudi njen prispevek k boljšemu stanju v družbi, morali ali odnosih med ljudmi. Progresivni intelektualci se od znanstvenega razlikuje ne samo po količini angažmaja, temveč po odločnosti presejanja zavezanosti predmetnemu področju, znanosti, disciplini ali vedi, ki ji pripada. Obenem se zdi, da moramo v to kategorijo uvrstiti tudi številne pisce, pisatelje in umetnike, ki zaradi svojega področja niso zavezani nekemu strogo znanstvenemu področju, oziroma velja nasprotno: področje umetnosti in literature sta vedno že onstranznanstveni, zato bližje družboslovnemu in humanističnemu izročilu spraševanj.

V četrti ali razred Č spadajo intelektualci, ki nastopajo javno, vendar so prestopili prag lastne stroke in discipline, ki ji pripadajo, ker želijo odpirati in razvijati splošna vprašanja, povezana primarno s človekovo prihodnostjo, z njegovim dostojanstvom, blaginjo, bistvom, moralo in racionalnostjo – vse na zunajstrokovni in večkrat tudi nadnacionalni ravni. Zato odpirajo teme, ki neposredno zadevajo in so povezane tudi s politiko, z vzgojo, etiko, bistvom človeka, s filozofijo in z družbenim napredkom. Stavijo na razvoj tega, čemur je Benda dejal »zavest človeštva«, in čutijo svojo poklicanost prispevati k družbenim procesom in jih tvorno soustvarjati. Recimo tej kategoriji »humanistični intelektualci« in ga razumimo kot nekoga, ki postavlja svoj razpoložljivi čas in znanje na razpolago ljudem v prepričanju, da lahko z avtoriteto svojega znanja (ali samega sebe), neodvisnosti in kantovske avtonomije lastne duhovne pozicije doseže želene učinke ali spremembe v družbi. V primerjavi s progresivnim intelektualcem je tak tip razmeroma redek in maloštevilen glede na številne pogoje in kakovost, ki se zanj zahtevajo, zanj pa je značilno tudi, da obstaja kot ugleden in dovolj konsenzualno sprejet v narodni zavesti – približuje se temu, kar je bilo prej predstavljeno z adjektivnim opisom »slovenskega intelektualca«.

Razlika med vsemi štirimi tipi se vzpostavlja tudi na podlagi selektivnosti in števila: intelektualci iz prve kategorije so očitno najštevilčnejši, zadostitev pogojem, da nekdo postane izobrazbeni intelektualci, je razmeroma preprosta, skriva se v formalni izobrazbi in ne zahteva posebnega družbenega angažmaja. Obenem velja selektivnost od A do Č: manj je znanstvenih intelektualcev, tj. univerzitetnikov ali akademikov, ki že vstopajo v javni diskurz, in še manj od teh je progresivnih, medtem ko je humanističnih intelektualcev v določeni skupnosti številčno najmanj

in običajno že figurirajo kot simbolne ikone, ki jim je na nacionalni ravni pripisan poseben status. Najbrž je prav med slednjima dokaj težko povleči mejo in ta ni povsem odvisna od angažmaja ali dejavnosti posameznika, temveč pretežno od javne percepcije in medijskih prezentacij, tj. pripravljenosti javnosti ali medijev, da nekoga promovirajo, predstavljajo in objavljajo.

Četverna tipologija intelektualcev pojasni staro dilemo štetja intelektualcev, o kateri govori že Said (1996): so intelektualci zelo velika ali zelo majhna in selektivna skupina ljudi? Ne le, da ponudi odgovor na eno in drugo, tipologija razredov od A do Č je način pojasnitve, kateri spadajo v nadvse veliki razred in kateri v nadvse majhen. Navedena tipologija pa ne more ponuditi razlage razlik med intelektualci znotraj razredov. Zdi se, da sta razred izobrazbenih in humanističnih intelektualcev zelo homogena, medtem ko je »vsebinski« razpon znanstvenega intelektualca in progresivnega intelektualca lahko glede na nekatere zunanje okoliščine večji. Povedano drugače, morda bi smeli razlikovati tudi med podtipi takih intelektualcev, saj je opisana distinkcija utemeljena predvsem na podlagi kriterija »pasivnosti« in zavezanosti predmetnemu področju. Fuller (2005, 122–133) ob podobnem vprašanju o tipih intelektualcev zastavlja pet različnih dimenzij razlikovanja: Kako intelektualčevo bistvo oblikuje njegovo osebno kariero?; Kaj je izvor njegove motivacije?; Kako zelo so njegove presoje podvržene aktualnim dogodkom?; Kako vlogo intelektualca opredeljuje njegovo mesto v zgodovini?; Kakšen je njegov odnos do idealov, ki jih zagovarja?

Obstaja pa še en moment, ki je v analizah intelektualca večkrat spregledan. V nadaljevanju se želim dotakniti njegove vloge kot dejavnega državljana, kakor ga sam vidim v polju predvsem progresivnega intelektualca: v odvisnosti od njegovega širšega angažmaja in zavezanosti stroki v kontekstu spodbujanja in poglobljanja vloge državljana in državljanskih dejavnosti v dobro skupnosti.

Intelektualec kot dejavni državljan

Javni intelektualci so tudi državljeni in hkrati politični akterji, ki so dejavno vključeni v politične in družbene razprave ter procese odločanja. V tem smislu so zavezani ravnanju v sferi »dejavnega državljanstva«, ki sledi ideji o izboljšanju skupnosti z dejavno vključenostjo v gospodarstvu, javnem servisu, prostovoljstvu ali širše. Ne le, da potrebujemo argumentacijsko spretno in dejavne državljane, kar bi morali terjati tudi od politikov, namesto njih potrebujemo tudi dejavne razsodne državljane, ki zagotavljajo, jamčijo in spodbujajo razumnost v razpravah. Intelektualci so zavezani k izpolnjevanju tudi take vloge. Siceršnje razprave, ki se vrtijo okoli vprašanja razumnosti v politični teoriji, se dotikajo predvsem statusa deliberacije v t. i. deliberativni demokraciji in se usmerjajo k vlogi javne razprave oziroma vloge javnosti na eni strani in zagotavljanja razumnosti na drugi. Kako torej javno razpravljanje prispeva k razumnosti, s katero bi se vsaka demokratična oblast morala ponašati? Heysse (2006, 270) ugotavlja, da običajno sledimo paradigmama, ki sta ju zasnovala J. Rawls in J. Habermas. Prvič, ideji o tem, da je tehtnost javne razprave predvsem v dejstvu, da državljeni zmorejo doseči razumen konsenz le z argumentacijo in razpravo. In drugič, prepričanju, da je izvajanje oblasti legitimno le takrat, ko ga obvladuje in določa razumen konsenz med državljeni. V tem pomenu taka vrsta konsenza v idealnih razmerah pravzaprav ukinja avtonomijo oblasti. Soupravljanje in javna deliberacija sta nekaj, v čemer bo intelektualec kot dejavni

državljan moral izpolnjevati svojo vlogo. Heysse vidi v tem konfliktu omejitvev: razumnost v demokratičnih družbah negira avtonomijo oblasti, vendar potrebujemo oboje, tako javno argumentirano razpravo kot samostojnost oblasti. Od razumnih državljanov ne zahtevamo, naj sprejmejo določene omejitve v javnih razpravah ali se prepustijo kritiki v razpravi, temveč dovolj veliko zaupanje v procese javne argumentacije in komunikacijsko moč, ki jo tako javno mnenje proizvaja v razpravi. Družbena sfera torej hkrati zasleduje strateško in epistemsko racionalnost, naloga intelektualca pa je, da jo s svojim ravnanjem zagotavlja in s tem deluje kot zgled vsem državljanom.

Kantovski »javni um« (*die Öffentlichkeit der Vernunft*) in Rawlsova nadgradnja istega koncepta v obliki javne rabe uma (ali javnega uma) se izkaže za odločilno za vznik deliberacije v demokraciji; čeprav se zagotavljanje razumnosti velikokrat sprevrže v konstrukcije »idealnega državljana«, ki jih na trenutke prevzemajo prav intelektualci, je prav idejna širina in argumentacijska moč intelektualcev tista, ki vnaša barvo v presojo in ravnanje občestva državljanov. Javna raba uma stavi na svobodo posameznikov in oseb, na umski premislek skupnega odločanja, kako bomo živeli in ustvarjali pogoje svojega življenja v neki instituciji ali skupnosti. Številni politologi trdijo, da deliberacija okrepi državljanske kompetence, kar največkrat temelji na ugotovitvah uglednih filozofov in političnih teoretikov. Vendar brez osnove, meni Lupia (2002, 130). Po njegovem dokazovanju široka raba deliberacije v politiki pripelje do prepoznavnih koristi, med katerimi so državljanske kompetence. Zbiranje skupin ljudi z različnimi sposobnostmi vodi do sestavov, ki proizvajajo nove podatke pri manj vedočih udeležencih, ki s tem pridobijo natančnejše razumevanje posledic svojih odločitev (*ibid.*, 140). Poanta je jasna: deliberacija, kot so si jo na primer zamislili Habermas in drugi v svojih idealnih prototipskih modelih, ni nujno sposobna oplemenititi in povzdigniti »moči za boljši argument« pri političnem odločanju v neki skupnosti. Zato ob predpostavkah deliberacije in njenih učinkih v demokraciji nujno potrebujemo tudi argumentacijsko moč, ki jo morajo v razmerah neke skupnosti zagovarjati in uveljavljati intelektualci s svojo zmožnostjo in kompetenco.

In zakaj je ravno argumentacija ključna v okoliščinah javne rabe uma, ki jo morajo zasesti intelektualci? V družbenih okoliščinah si izmenjujemo mnenje, prepričanje, dokazujemo, izpeljujemo, sklepamo. Skorajda ni človeka, ki bi se ne strinjal, da morajo naši premisleki in kot posledica ravnanja temeljiti na jasnem sklepanju. Na deklarativni ravni se s tem vsi strinjamo – s tem, da smo vsi za argumentirano razpravo, implicitno gradimo pomembno konsenzualno podstat, iz katere lahko šele razvijamo deliberacijo v kulturnih in družbenih praksah. Argument je vaja v racionalnosti, je pa tudi vaja v demokratični razpravi. Status argumentacije je odvisen od kulturnih predpostavk o naravi in vrednosti racionalnosti. Čim nižje jo postavljamo, tem manj bomo cenili tehtno razpravo. Težava nastopi, ko pride do odklona in je argumentacija zlorabljena v razmerah, ko se akterji v političnih in drugih procesih širšega značaja odločijo za argumentacijske in retorične prevare ali slabe argumente, da bi pripričali druge in sebe.⁶

Razumnost kot vrednota je s tem zavezana razumnim akterjem, poslanstvo zagotavljanja te zavezanosti pa je na politikih, učiteljih in tudi javnih intelektualcih. Že Platon je menil, da smejo in morajo v državi vladati racionalno najboljši prav zato, ker je modrost tista vrednost, ki zagotavlja upravljanje v smeri Dobrega ali

dobrega, torej moralneje ali po drugi strani čisto pragmatično zastavljenega cilja. Kar ni bila težava za Platona, saj je v njegovi sicer utopični predstavi države dovolj že to, da peščica izobrazjenih vladarjev dobro vodi polis, je resen izziv v demokratičnih ureditvah, še zlasti predstavniških oziroma parlamentarnih. Modrost upravljanja in širše množice niso nujno v najbolj prijateljskem odnosu. V demokraciji ljudstvo, že po definiciji neuko, samo odloča o svoji usodi oziroma podeljuje legitimnost delegiranim predstavnikom, sled za modrostjo in dobro argumentacijo, ki ju, s tem se strinjamo, v političnih zadevah neizogibno potrebujemo, pa se nekako izgubi. Naloga intelektualcev je, v smislu zagotavljanja učinkov javne rabe uma in njene privrženosti, da poskrbijo za deliberacijo o ciljnih skupnega življenja, ravnanje v dobro vseh in da dajejo zgled s svojo privrženostjo racionalnosti v postopkih sprejemanja odločitev, opozarjajo na napake in prehitre sklepe, krivice in anomalije, predsodke in pravice, sovražni govor in diskriminatorno obravnavo.

Opombe

1. Opis dogodka je dostopen na uradni spletni strani Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012: <http://www.maribor2012.eu/nc/dogodek/prikaz/1616626/>.
2. V mislih imam nekatere svoje časopisne kritične zapise, ki so izšli v naslednjih medijih: *Delo*, *Večer*, *Mladina*, *Dialogi*.
3. Članek o tem je dostopen na straneh časopisa *Dnevnik* na naslovu <http://www.dnevnik.si/clanek/1042528845>.
4. Pregled omogoča Delov arhiv, ki je dostopen na spletnem naslovu www.delo.si. Pri iskanju sem upošteval iskani samostalniki v vseh sklonih.
5. Gramsci o tem piše v svojih *Jetniških zapiskih*. Za podrobnejšo analizo Gramscijevega pojma tradicionalnega in organskega intelektualca glejte Said (1996, 88).
6. Več o zmotah in napakah v argumentaciji, tudi v kontekstih političnega manipuliranja, npr. v Bregant in Vežjak (2007).

Literatura

- Benda, Julien. 2006. *The Treason of the Intellectuals*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Bregant, Janez, in Boris Vežjak. 2007. *Zmote in napake v argumentaciji: vodič po slabi argumentaciji v družbenem vsakdanu*. Maribor: Subkulturni azil.
- Fuller, Steve. 2005. *The Intellectual*. Cambridge: Icon Books.
- Heyse, Tim. 2006. Consensus and Power in Deliberative Democracy. *Inquiry* 49, 3, 265–289.
- Lupia, Arthur. 2002. Deliberation Disconnected: What It Takes to Improve Civic Competence. *Law and Contemporary Problems* 65, 133–150.
- Posner, Richard. 2001. *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rorty, Richard. 1998. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Said, Edward W. 1996. *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*. New York: Vintage Books.
- Said, Edward W. 2002. The Public Role of Writers and Intellectuals«. V: H. Small (ur.), *The Public Intellectual*, 19–39. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tierney, William G. 2004. The Roots/Routes of Academic Freedom and the Role of the Intellectual. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 4, 2, 250–256.